

ОКОЛЬНИЙ ГРАД ЛІТОПИСНОГО ГУБИНА У КОНТЕКСТІ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОБІТ

Літописний Губин – один із великих населених пунктів історичної Болохівської землі, знаходиться в однойменному селі Старокостянтинівського району Хмельницької області. Його городище, або історичний укріплений центр, площею 4.6 га має чотириходолюбне планування, умовно зафіксоване у польовій документації під назвами Північний, Південний, Південно-Західний і Південно-Східний майдани. Північна площадка із них визначена у статусі дитинця, як містоутворюючого та адміністративного центру. Розкопки на екаваній території тривали впродовж 1997-2006 польових сезонів.

У цій статті автор аналізує матеріали археологічних робіт першої чверті ХХІ ст., які дозволили по-новому поглянути на проблему історичної ролі південної частини городища літописного Губина. З'ясовано, що означена частина городища являє собою великий міський район, назва якого Окольний град, що мав самостійну потужну фортифікаційну систему, індивідуально-топографічну структуру і відповідну матеріальну і духовну культуру.

На території Окольного граду Губина пам'яток торгово-ремісничого призначення не виявлено.

Ключові слова: Болохівська земля, Губин, городище, град, городня, ділянка, кліть, історичний центр, могила, поховання, Окольний град, укріплення.

Період з кінця ХІІ до середини ХІІІ ст. у житті населення порубіжжя колишніх історичних земель Київської, Галицької і Волинських земель відбулися знакові події. Зокрема той час ознаменований становленням і розвитком політичного утворення, відомого в українській історіографії як Болохівська земля. Під її юрисдикцією перебувала значна територія, яка розташовується у верхів'ях річок Південного Бугу і Случа [12, с.16-17]. У сучасних адміністративних межах новополітичне утворення фіксується у північно-центральної частині Хмельницької, в західному порубіжжі Вінницької і південній частині Житомирської областей.

У склад Болохівської землі літописцем виокремлено вісім великих населених пунктів: Губин, Деревич, Кобудь, Кудин, Божськ, Меджибіж і Болохів.

Губину серед них дісталася трагічна доля. Він опинився в епіцентрі воєнних подій другої половини ХІІІ ст., в результаті яких припинив своє існування у вогні страхітливої пожежі. Вогонь поглинув фортифікації і житлово-господарські комплекси, у вогні загинула також частина захисників міста. Під завалами спалених дерев'яних приміщень залишався багатий речовий інвентар та кісткові рештки тварин і прах людей. Речові знахідки стали здобутком держави в результаті наукових досліджень, яку проводить археологічна експедиція Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка впродовж 17-літніх сезонів з 1997 по 2005 роки під керівництвом професора І.С. Винокура, далі – під орудою автора цієї статті.

Руїни історичного центру літописного міста Губин знаходяться у південній частині правобережної території однойменного села, що в Старокостянтинівському районі Хмельницької області. Городище міста побудовано на скельній основі, утвореної двома річками – Случем і Ладижкою.

Укріплена частина, або історичний центр, площею 4,6 га. демонструє собою чотирьохдольну взаємопов'язану історико-топографічну структуру, умовно означену в літературі як Північний, Південний, Південно-Західний і Південно-Східний укріплені майдани [1, с.15-16].

Територія кожного майдану мала певну форму і добре продуману захисну систему, яка сьогодні візуально фіксується у вигляді валів і ровів. Форма Південного майдану, на території якого, власне, у 2007, 2010-2014 роках проведено розкопки, виявляє підковподібні обриси загальною площею 1,6 га. Розташовуючись в оточенні трьох інших структурних частин, вказаний укріплений сектор становить разом із ними один археологічний комплекс. Подвір'я цього сектору захищене двома рядами валів і ровів, які напівколом оточують його із південної і південно-східної сторін. Західна сторона прилягає до р. Случ і, частково, зміцнена фортифікаціями Південно-Західного майдану. Загальна довжина валів південного укріпленого сектору досягає 435 м, із них внутрішній вал, або головний, досягає довжини 175 м, а зовнішній – 260 м. Відповідно висота їх 5 м і 3,5 м. Відстань між їхніми вершинами по лінії захід-схід до 35 м, по лінії північ-південь до 25 м [1, с.15]. У крайній південно-західній частині обидва вали і рови розірвані ґрунтовою дорогою, яку місцеве населення проклало давно. Вали та рови, як вся територія городища задернована різнотрав'ям.

Мета дослідження проаналізувати археологічні матеріали з південної частини літописного Губина як складового міського посадського осередку історичного міста на Случі.

Щоб зрозуміти суть проблеми, насамперед, розглянемо наслідки польових робіт 2014 року, які здійснені на території вказаної частини городища на розкопі площею 315,5 кв. м. Розкоп складала три ділянки, означені римськими цифрами XLIX, L, LI, що продовжують систему фіксації координатів ділянок, запроваджену у 1997 році. Площа ділянки XLIX – 101,3 кв. м., площа L – 100 кв. м., площа LI – 114,2 кв. м. Причому ділянку XLIX охоплено частину внутрішнього схилу головної (внутрішньої) оборонної смуги, що захищала територію південного укріпленого сектору у південно-західній частині городища.

Ділянка XLIX спланована на схід від означеної ґрунтової дороги, якою розірвано фортифікаційні споруди Південного майдану. Висота валу по лінії горизонту подвір'я складає 2,4 м, з напільної сторони його висота від рівня рову становить 7,1 м. У місці закладення ділянки вал сплановано з відхиленням від напрямку захід-схід до 7°.

Дві наступні ділянки частково прорізають прилеглі культурні нашарування південної частини подвір'я посаду. Із заходу площа розкопу межує із ділянками розкопу 2013 року. З півночі кор-

дон ділянки ІІ обмежується площею ділянки розкопу 2012 року, зі сходу межа розкопу фіксується ще не дослідженою територією подвір'я, з півдня – гребенем валу. Роботи на ділянці XLIX і, частково, на ділянці L проводилися на схилі валу, тому перепад рівнів сучасної денної поверхні між південним бортом ділянки XLIX до найнижчої точки похилості, на відстані 14 м становить 2,40 м, а перепад рівня материка, на вказаній відстані, сягав 0,9 м, на півночі, і 3,2 м – на півдні. В цілому поверхня площі Південного майдану нахилена на захід, в сторону р. Случ, від 4°, у центрі, до 15° – на краю майдану. Це означає, в цілому, що роботи на площі трьох ділянок здійснено в умовах похилих площин, через що стратиграфічні показники виявилися фактично різними.

На площі розкопу 2014 року дослідження здійснено методом розбирання культурних пластів товщиною 0,25 м на глибину залягання материка з регулярними горизонтальними та вертикальними зачистками площі і фіксацією археологічних об'єктів і знахідок.

У процесі робіт на площі ділянки XLIX, у тілі головної лінії валу (внутрішня та частково зовнішня його частини) відкрито рештки клітей, які умовно позначено під №№ 25, 26, 27.

Кліть 25 розташована у південно-західній частині ділянки XLIX. Її рештки демонструють прямокутник розміром 5х4 м. Поздовжньою частиною будівля спланована у напрямі на північ. Західною частиною кліть частково охоплює площу розкопу 2013 року.

Розміри решток будинку фіксуються за наявністю перекриття стелі з каминним настилом у вигляді доріжки (хід для вояків), під якою розчищено глинобитну долівку (глибина залягання 1,40 м від поверхні), вигорілу місцями до цеглянистого відтинку. Присутність кліті засвідчують також залишки печини глинобитної печі (південно-західна частина кліті) та скупчення тваринних кісток і комплекс речових знахідок XIII ст.

У верхньому заповненні кліті 25, на глибині 0,25-0,50 м, знайдено, зокрема: гудзик-бубенець, наконечник стріли, фрагмент шпори, 3 одиниці цвяхів, 2 фрагменти скляних браслетів, ніж та уламок леза ножа, рештки замка трубчастого типу (2 шт.), а також 69 уламків кружальної кераміки.

Із нижнього заповнення кліті походить 15 знахідок, виготовлених із різноманітних матеріалів: хрестики (2 шт.), підвіска київського типу, енколпідон, колти (2 шт.), фрагмент окуття дерев'яної лопати, фрагмент відерної дужки, ніж та уламок ножа, іржаве кольчужне кільце, половину металеві пластинки, ключ для замків трубчастого типу, точильний брусок і 1 фрагмент скляного браслета. Крім того, у нижньому заповненні кліті 25 зібрано 113 фрагментів кружальної кераміки, які належали різнотипним гончарним виробам XIII ст.

Із числа указаних знахідок увагу привертає пара прикрас, поширених у літературі під назвою колти. Демонструють об'ємно-рельєфні срібні прикраси порожнистого типу діаметром 5 см, виконаних у техніці тиснення із щітків-пластинок у вигляді опуклого неповного кола. Зовнішній контур прикрас обмежено 11-ма по-

рожностіліми кульками, які, будучи, майстерно закріпленими між щитками, чудовим віночком підкреслюють красу виробів.

Складовою частиною колтів є пара дужок, які закріплені у петлях верхнього контуру щитків.

На щитках обох колтів, у техніці чорніння, майстерно скомпоновано два однотипні сюжети: з однієї сторони щитка зображено двох птахів, можливо, грифонів, з другої сторони – геометрично-рослинний орнамент. Вказані прикраси – відображення давньоруського жіночого головного убору. Згідно з морфологічними ознаками та композиційним зображенням, аналогічно декоровані прикраси були у складі речового скарбу із Києва, виявленого у 1880 році [3, с.117, табл. II, 9, 10], а також у скарбах із літописних давньоукраїнських міст Божська [14, с.95, рис. 9] та Возвягеля [4, с.42, рис. 31]. Такий тип давньоруських колтів у Києво-Галицько-Волинського порубіжжя набув поширення у XII-XIII ст.

Безперечно, значний інформативний масив виявляють також інші археологічні матеріали, отримані у процесі досліджень кліті № 25. Зокрема в її культурному шарі знайдено велику керамічну колекцію і багато тваринних кісток. Ці джерела дозволяють якісно поглибити питання стосовно господарського укладу населення, що проживало на площі південного укріпленого сектору городища.

Кліть № 26, займаючи центр ділянки XLIX, розташована між клітьями №№ 25 і 27. Культурний шар цієї кліті, як і двох означених, пошкоджені земляними роботами, які проводилися раніше у місцезнаходження ділянки XLIX. Про це засвідчує потужне ямовидне заглиблення у південній частині ділянки, ґрунт з якого викинули на поверхню зовнішнього схилу валу, де він осів у вигляді значного уступу. Дослідженнями вдалося, проте, вдалося зафіксувати під завалом глини рештки напівзотлілих поздовжніх і поперечних фрагментів дерев'яних колод, які з півдня обмежували площу не тільки кліті 26, але й площу означених двох інших клітьових споруд. Крім цього, місцями, під настилом каміння, розчищено глинобитну долівку, вкриту сажено, попелом і різноманітними виробами і з глини і металів. Глибина залягання долівки 1 м 40 см.

За конфігурацією знахідок на долівці встановлено, що кліть №26 мала прямокутну форму розміром 5x4 м і довшою віссю орієнтована з півдня на північ.

Південною межею були струхлявілі фрагменти дерев'яних колод, які лежали в горизонтальному положенні по лінії контуру гребеня валу. Товщина давньоруського культурного шару, насиченого будівельними рештками (ґрунт згористого відтінку, дерев'яне перекриття стелі з камінним настилом, напівзогнілі фрагменти колод) та речовим інвентарем, становить більше 0,70 м.

З культурного шару кліті № 26 походить 28 предметів, з них – замок циліндричного типу (1 екз.), цвяхи (один уламок цвяха та 1 екз. цілий), гудзик-бубенець (1 екз.), уламок скляних браслетів (3 екз.), лезо кухонного ножа (1 екз.), шматок бронзової пластини розміром 3x1,5x0,08 см, а також фрагменти давньоруської кераміки XIII ст. (98 екз.). – знайдено у верхньому горизонті заповненні кліті №26. Такі предмети, як от уламок кирки (п'ятка), нако-

нечники стріл (3 екз.), кільце від кінської упряжі (1 екз.), уламки скляних браслетів (2 екз.), кільце кольчужне (1 екз.), уламок цвяха, шматок пластини (чорний метал) фрагмент замка циліндричного типу (дужка з пружинним механізмом), ніж кухонного типу (1 екз.), уламок точильного бруска (1 екз.) і накладка-пластинка (1 екз.) відкрито у нижньому заповненні кліті.

Кліть № 27. Дослідженнями охоплено лише її західну частину площі, східна, – виходячи за межі ділянки XLIX, розкопкам не підлягала. Розмір дослідженої частини 2,80x4,40 м. Її площу визначено по рештках стін у вигляді фрагментів сильно обвугленої дерев'яної колоди (найбільший досягав 1,50 м). Уламки лежали у горизонтальному положенні під шаром глини і кам'яного настилу, відображаючи найнижчий ряд вінця зрубної будівлі у місцізнаходження поперечного простінку, який, ймовірно, був спільним і для кліті № 26. Проявом історичної будови є також сліди глинобитної долівки, виявленої на глибині 1,40 м від поверхні схилу валу.

У процесі розчистки поверхні долівки кліті №27, що, місяцями, вигоріла до цеглянистого відтінку, виявлено велику кількість уламків побутового посуду XIII ст. та кісток тварин. Крім того, трапилося багато виробів, виготовлених із чорного металу, бронзи і скла загальним числом 32 одиниці польового обліку. Серед останніх, які знайдено у верхньому заповненні кліті, групу складають 14 предметів: срібна пряжка – 1 екз.; скляні браслети – 4 уламки; замок циліндричної форми; металеві пластинки – 2 шматки; фрагмент дверної клямки – 1 екз.; язичок – елемент пряжки – 1 екз.; уламок цвяха – 1 екз. і наконечник стріли листовидної форми.

З нижнього культурного шару колекцію складають 18 знахідок: уламки скляних браслетів – 3 екз.; шматок проіржавілих кольчужних кілець – 1 екз.; пряжка мініатюрна – 1 екз.; відерна дужка (цілий формат) – 1 екз.; голка – 1 екз.; цвяхи – 4 екз.; лезо ножа – 1 екз.; наконечник стріли (листовидний тип) – 1 екз. і руків'я меча.

У місцезнаходження означених клітей виявлено 672 керамічних давньоруських уламки давньоруського часу, з яких камеральній обробці підлягало лише 306 фрагментів. Статистичний вияв їх у клітях такий: кліть № 25 – 112 шт., кліть № 26 – 98 шт., кліть № 27 – 94 шт.

В означеній колекції найчисельнішу групу складають фрагменти горщиків. Реконструкції, зроблені на основі вивчення фрагментів, показали, що горщики проявили тонкостінні, кружальні форми, типові для XIII ст. Це, головним чином, різновидні горщики з сірою (найбільша кількість), рожевою і білою поверхнями. Ці горщики, в цілому, можна віднести до чотирьох видів: а) високі і стрункі посудини з високо піднятими вверх плічками, короткою шийкою і відігнутих назовні вінцями із закраїнами для накривки; б) округлобок, широкогорлі, середньовисокі посудини з косо зрізаними зовні вінцями і дуже короткою шийкою; в) широкогорлі ангобовані форми з рожевою поверхнею і добре вираженою шийкою; г) посудини округлобок, з білою поверхнею і навкіс зрізаними зовні вінцями.

Показовим є те, що окрім літописного Губина, подібні горщики знайдено у культурних шарах багатьох інших пам'яток Стародавньої України-Русі. Аналогічні вироби археологічно зафіксовано, наприк-

лад, у матеріалах княжого міста Володимира [9, с.159-163, рис.99, 100, 102-103], літописного Дорогобужа [8, с.30, рис.19; с.52, рис.40], Колодяжина [11, с.110, рис.37. – 1-6; с.112, рис.39. – 1-6], Лучеська [10, с.136, рис.116] та інших населених пунктах.

Продовжуючи далі розгляд археологічних матеріалів з розкопок 2014 року, роботами у південній частині ділянки XLIX, відкрито рештки двох городень зрубного типу, умовно зафіксованих арабськими цифрами 4, 5.

Із них городня 4 є крайньою у південно-західному кутку ділянки XLIX. Її рештки зафіксовано по уламках струхлявілих колод нижнього ряду вінець зрубу, який завалений був потужним шаром глини товщиною до 2,10 м. Розчисткою встановлено лише північну частину городні, інша частина знаходиться у непрокопаному тілі валу з напільного боку.

Городня 5. Її рештки простежено на глибині 2 м по зітлілій дерев'яній основі у вигляді уламків поздовжньої (2,50 м довжина) і поперечної (довжина 0,5м) стін. Причому поперечна виявилася спільним поперечним перестінком і для городні 4. Параметри південної частини городні, розташовуючись у тілі валу з напілья не досліджено.

Отже, у тілі основної укріпленої смуги, що захищала подвір'я Південного майдану, розкопками відкрито фортифікаційний комплекс, внутрішню лінію якого склали три взаємопов'язані між собою чотириохістні кліті – зруби, зовнішній ряд – городні, забутовані глинами. Як показали дослідження, кліті згоріли у полум'ї велетенської пожежі, що охопила оборонні споруди. Вогонь знищив будівлі, у його полум'ї постраждали майже всі предмети, які були знайдені на долівці та у культурному шарі, що запобігував приміщенням: побутовий посуд, прикраси, предмети домашнього вжитку, озброєння тощо.

Стосовно же ділянки L, під шаром дерну і чорнозему темно-сірого відтінку на глибині 0,72 м від поверхні, на її площі відкрили рештки трипільської площадки. Її ознаки виявили по скупченню масиву обмазки з крапленнями кераміки, каміння і тваринних кісток. Цей об'єкт розчищено розміром 4,6х2,5 м. Довшою віссю його орієнтовано з південного сходу на північний захід. Причому південно-східний кут приміщення охоплював собою частину площі ділянки XLIX.

На площі трипільського об'єкта, серед скупчень обмазки, зібрано велику кількість ліпних керамічних уламків, що належали тонкостінним і товстостінним формам посуду, виготовленого з високоякісної, добре відмудленої глини оранжевого і червоноувато-сірого відтінків. Крім того, в культурному шарі знайдено також керамічну скульптурку у вигляді зображення бика.

Керамічна колекція з трипільського комплексу, дозволяє датувати його часом кінця середнього – початком пізнього періоду розвитку трипільської культури.

Відходячи від трипільської конкретики, підкреслюємо, що розкопками на площі ділянки LI виявлено 12 ґрунтових поховань давньоруського часу. Крайня могила цієї групи поховань розташована за 18-20 м на північ від виявлених руїн клітей №№ 25-27.

Далі могили фіксуються на подвір'ї Південного укріпленого майдану, ближче до його центру. Умовним кордоном вказаної групи могил на півночі є ділянки XLIV і XLV розкопу 2012 року, на площі яких вивчено було 15 давньоруських могил XIII ст.

Загальна розкопана площа ділянки ІІ становить 144,2 кв. м. На вказаній площі, окрім одинокої старої смереки, що обмежує ділянку зі сходу, інших поверхневих ознак не було. Могили розкопано на глибині від 0,35 до 0,8 м від поверхні. Рештки могильних ям зафіксовано від рівня залягання материка у межах від 0,07, 0,12 до 0,19 м. Більшість могильних ям, за винятком поховання № 20 (порядковим № польового сезону 2014 року), виявили під прямокутну форму із заокругленими кутами.

У похованнях, де виявлено прах в анатомічному прядку, положення кісток простежено на спині у витягнутому стані. Положення кісток рук різне (у 10-ти похованнях): на грудях, на тазі, або на животі. Причому, в одних випадках, руки зігнуто у ліктях і піднято вверху, в інших – одна рука, будучи зігнутою у ліктях, покоїться на грудях, друга – на животі.

У центральній частині ділянки розчищено поховання, розташовані попарно, але кожний кістяк виявляє різний горизонт залягання, що можливо, пов'язано з різним часом поховань членів однієї родини.

Окремо виділяється підквадратна могила №20, в якій людські кістки лежали хаотичною купкою. Крім того, кістяки № 17, 26 виявилися сильно порушеними. Присутність їх засвідчують окремі фрагменти черепа, кістки ніг та кілька ребер. В усіх інших могилах людський прах поховано в християнському обряді: на спині, у витягнутому стані, головою на захід, ногами на схід.

Необхідно підкреслити також, що лише у двох могилах зафіксовано супровідний матеріал, що датується XII-XIII ст., зокрема у могилі № 17 знайшли уламок скляного браслета (витий тип) а навколо поховання № 27 – фрагменти давньоруського горщика.

Таким чином, польовими роботами, які здійснено на території літописного Губина у 2014 році, а також впродовж 1997-2013 археологічних сезонів, отримано значний масив археологічних джерел. Частина його, розкопки 1997-2003 на території дитинця, узагальнено у колективні монографії «Літописний Губин XII-XIII ст. Болохівська земля» (2004 р.) [1].

Другу, значну частину, його виявлено в 2007, 2010-2014 роках у процесі розкопок Південного майдану, на площі 1,6 га, яка прилягає до дитинця з півдня і захищала двохрядним фортифікаційним комплексом, що входить до загальної системи укріплень Губинського городища.

Розкопками, які проведено у межах валу головної укріпленої лінії Південного майдану (внутрішня лінія), вдалося відкрити в його основі два ряди дерев'яних зрубів. Зокрема, зовнішній ряд складала, зруби-городні, забутовані і утрамбовані глинами. Їх рештки збереглися погано, але конфігурація цього типу приміщень досить чітко фіксується по струхлявілих дерев'яних колодах найнижчого ряду вінець як у плані, так і у профілях зрізу стінок розкопів. Виходячи з цих ознак, виявлені городні представляють вузькі приміщення, ширина яких коливається у межах 2,5-3,5 м.

Внутрішню частину валу головної оборонної лінії демонструють дерев'яні чотирьохстінні кліті – зруби, конструктивно з'єднані між собою по лінії контуру гребеня валу. Як показали розкопки, заглибленими стінами кліті прилягали до городень. Вказані приміщення разом становили елементи двохранної фортифікації, формат якої був добре поширеним у воєнному зодчестві Стародавньої Русі.

Такі фортифікаційні комплекси, окрім Губина, зафіксовано, наприклад, у час розкопок Божьска і Городця [13, с.250] (Болохівський край), Ленковецького і Василівського городищ [7, с.76] (Давньоруська Буковина). Подібні укріплення археологічно вивчено також у Возягелі [6, с.69], у княжих містах Володимирі [9, с.65, рис.27], Чернігові [5, с.53] та інших міських центрах Стародавньої України-Русі.

На думку автора, забутовані городні з Губинського городища являли собою потужну земляно-дерев'яну оборонну стіну, яка виходила на поверхню валу на певну висоту та була пов'язана з клітьми, яких у валу не було. Верхню частину городень вінчали, очевидно, дерев'яні бруствери (літописні заборала) з конструктивними елементами спільного даху для двохранних приміщень у вигляді галереї, відкритої з сторони подвір'я.

Наукова інформація відносно зовнішньої лінії валу, що надійшла з розкопок лише одного 2007-го експедиційного сезону, дуже мізерна, аби її можна було залучити в основу для широких, узагальнюючих висновків стосовно будови вказаного фортифікаційного комплексу.

Отже, згідно з науковими даними, напільна оборонна смуга (вал і рів) і головна фортифікаційна лінія захищали південну складову частину городища літописного Губина з півдня. З півночі цю територію від дитинця відділяв глибокий рів, який місцями візуально добре зараз простежується. Із заходу означену територію посаду обмежують укріплення Південно-Західного сектору та стрімкі схили берега р. Случ. Тобто, Південний укріплений майдан знаходиться в оточенні ще трьох складових частин, які мали самостійні системи укріплень. У процесі історичного розвитку ці елементи топографічної структури середньовічного Губина мали свій статус і назву. Із них дитинець займав північну площу комплексу. Південний укріплений сектор попередньо визначався в ролі торгово-ремісничого посаду. Однак розкопками 2007, 2010-2014 рр. на цій території жодних слідів чи решток торгово-ремісничої діяльності не знайдено.

За нашими спостереженнями, територію південного укріпленого сектору, як і територію дитинця, первісно заселяло населення трипільської культури, про що засвідчують рештки приміщень із матеріалами доби розвитку середньовічного і пізнього Трипілля.

Освоєння території південної зони Губина у середньовічні часи припадає на 40-ві роки XII ст. [1, с.19]. У цей час повністю була сформована його соціально-топографічна структура з потужною системою захисту.

Якщо соціально-економічна сутність дитинця Губина сьогодні вже зрозуміла, то сутність його південного сектору у значенні

торгово-ремісничого посаду, як це раніше припускали дослідники, не відповідає історичним реаліям.

Статус цієї частини історичного центру можна зрозуміти, розглянувши матеріали досліджених у 2010-2014 роках шести клітей, які прилягали до фортечної головної оборонної лінії. З-поміж цих споруд, у двох клітях (№№ 23, 25) зафіксовано залишки глинобитних печей, що є доказом про їхнє житлове призначення. Причому знахідка перехрестя (гарда) меча і пари срібних коатів (жіночі прикраси головного гарнітуру), які походять з кліті № 25, а також виявлені у кліті № 23 золота пластинка елемент вінця [2, с.64, рис.5] та уламки піхви меча чітко вказують, що власниками житлових клітей і дорогоцінних предметів і були не ремісниками, а феодална знать міста. Тобто, історико-соціальна суть південного сектору клітей, як і сутності порожнистих клітей з дитинця літописного Губина, одна й таж: господарська, воєнна і житлова. Власниками їх, судячи з наявних знахідок, були воєнна феодална верства історичного міста над Случем.

На особливу увагу заслуговує також освоєння площі подвір'я південної укріпленої частини. Зокрема, як показали розкопки 2010, 2012 і 2014 років, у межах подвір'я було відкрито 32 ґрунтових поховання. З них, у центрі подвір'я, вивчено 27 поховань і 5 поховань на площі південно-західного кута подвір'я, за декілька метрів на північний слід від ґрунтової дороги, побудованої в розриві валів і ровів. Давньоруське походження поховань сумнівів не викликає.

Кістяки похованих виявлено у ґрунтових могилах підпрямокутної форми по лінії захід-схід, з певними відхиленнями на південь чи північ.

Прах померлих демонструє християнський поховальний обряд: на спині у випростаному положенні. Пальці рук зафіксовано як на грудях, так і на тазі чи животі. В окремих могилах, крім кістяків, знайдено скроневі кільця, уламки скляних браслетів і фрагменти давньоруського посуду XIII ст..

Характерним є також і те, що окрім давньоруських фортифікацій та об'єктів трипільського часу, жодних слідів масової житлової забудови давньоруського часу на подвір'ї південного сектору не виявлено. Лише на півночі, недалеко від рову, що розділяє подвір'я південного укріплено сектору і дитинець, на площі ділянки XLV в 2012 році, було відкрито рештки двоповерхового житлового зрубу розміром 5,2х4 м. В заповненні житлової споруди (№ 15) виявлено значну кількість знахідок, в тому числі 14 фрагментів будівельної давньоруської плінфи XIII ст. Ще три уламки плінфи дослідники зафіксували поза межею західної стіни житла. Їх наявність має важливе значення, оскільки поєднання будівельних залишків – плінфи – з даними досліджень ґрунтових давньоруських могил дає підставу говорити стосовно присутності давньоруської церкви, розташованої неподалік виявленого давньоруського цвинтаря.

Отже, широкомасштабні археологічні дослідження початку XXI ст., які розгорнула експедиція Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на території південної

складової частини городища літописного Губина, показують, що територія подвір'я складової частини історичного городища являє собою великий міський район, який мав потужну фортифікаційну систему, індивідуально-топографічну структуру і відповідну матеріальну і духовну культуру.

В історичному минулому аналогічні міські райони визначено у статусі Окольного граду. На території Окольного граду, або посаду літописного Губина, будь-яких слідів давньоруських об'єктів з торгово-ремісничими функціями археологічно поки ще не зафіксовано.

Список використаних джерел і літератури:

1. Винокур І.С. Літописний Губин XII–XIII ст. Болохівська земля: за матеріалами археол. дослідж. 1997-2003 рр. : до 800-річчя Губина / І.С. Винокур, О.І. Журко В.П. Мегей, В.І. Якубовський. – К., Кам'янець-Подільський, Хмельницький, Старокостянтинів, 2004. – 208 с.
2. Гинтаус Велюс. Могиляник XIII-XIV вв. в Кернаве (Кривейкишкіс): етніческая принадлежность погребенных / Велюс Гинтаус // Археология и история Литвы и северо-запада России в средневековье : доклады российско-литовского семинара, Вильнюс, 28-30 марта 2011 г. / Институт истории Литвы, Российская академия наук. Институт истории материальной культуры. – Вильнюс, 2013. – С. 59-79.
3. Кондаков Н.П. Русские клады / Н.П. Кондаков. – СПб, 1896. – 298 с.
4. Літописний Возягель: дослідження 1988-2008 рр. – К. : Національна академія наук України, Інститут археології, Новгород-Волинська міська рада, 2008. – 112 с.
5. Моця О. Давньоруський Чернігів / О. Моця, А. Козаков. – К. : Стародавній світ, 2011. – 316 с.
6. Неполящук В. Аналіз та реконструкція оборонних споруд літописного Возягеля (За результатами розкопок 1988-1998 рр.) / В. Неполящук // Літописний Возягель (дослідження 1988-2007 рр.). – К. : Національна академія наук України, Інститут археології, Новоград-Волинська міська Рада, 2008. – С. 69-78
7. Пивоваров С.В. Середньовічне поселення Верхнього Прута та Середнього Дністра / С.В. Пивоваров. – Чернівці : Зелена Буковина, 2006. – 300 с.
8. Прищепя Б.А. Дорогобуж на Горині у X-XIII ст. / Б.А. Прищепя. – Рівне, 2011. – 250 с.
9. Терський С.В. Княже місто Володимир / С.В. Терський. – Львів : Вид-во національного університету «Львівська політехніка», 2010. – 320 с.
10. Терський С.В. Лучеськ X-XV ст / С.В. Терський. – Львів : Вид-во національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 252 с.
11. Юра Р.О. Древній Колодяжин / Р.О. Юра // Археологічні пам'ятки УРСР. – К. : Наукова думка, 1962. – Т. XII. – 130 с.
12. Якубовський В.І. Скарби Болохівської землі / В.І. Якубовський. – 2-е вид., доп. – Кам'янець-Подільський : «Медобори», ПП Мошак М.І., 2003. – 159 с.
13. Якубовський В.І. Фортифікаційні споруди градів Болохівської землі як джерело реконструкції оборонних споруд городищ Південно-Західної Русі / В.І. Якубовський // Вісник національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія / відп. ред. С.В. Терський. – Львів : Вид-во «Львівська політехніка», 2014. – С. 244-250.
14. Якубовський В.І. Давньоруський скарб із с. Городище Хмельницької області / В.І. Якубовський // Археологія. – 1975. – № 16. – С. 87-104.

В. И. Якубовский

ОКОЛЬНЫЙ ГРАД ЛЕТОПИСНОГО ГУБИНА В КОНТЕКСТЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТ

Летописный Губин – один из крупных населенных пунктов исторической Болоховской земли, – находится в одноименном селе Староконстантиновского района Хмельницкой области. Его городище, или исторический укрепленный центр, площадью 4,6 га имеет четырехчасное планирование, условно зафиксированное в полевой документации под названиями Северный, Южный, Юго-Западный и Юго-Восточный площадки. Северная площадка из них определена в статусе детинца, как градообразующего и административного центра. Раскопки на указанной территории осуществление в течение 1997-2006 полевых сезонов.

В этой статье автор анализирует материалы археологических работ первой четверти XXI века, которые позволили по-новому взглянуть на проблему исторической роли южной части городища летописного Губина. Выяснено, что данная часть городища представляет собой большой городской район, название которому Окольный град, имевший самостоятельную мощную фортификационную систему, индивидуально-топографическую структуру и соответствующую материальную и духовную культуру.

На территории Окольного града Губина памятников торговоремесленного назначения не обнаружено.

Ключевые слова: Болоховская земля, Губин, городище, град, городня, участок, клеть, исторический центр, могила, захоронение, окольный град, укрепления.

V. Jakubowski

THE OUTSKIRT OF ANNALISTIC GUBIN IN THE CONTEXT OF ARCHAEOLOGICAL WORKS

Annalistic Gubin is one of the great localities of the historic Bolohivskoyi land, located in the village of the same name Starokostyantynivsky District of Khmelnytsky region. Its settlement or fortified historical centre, an area of 4.6 hectares has four part of planning, relatively fixed in the field of documentation under the names Northern, Southern, Southwest and Southeast squares. North territory among them is defined in the status of the centre, as city-forming and administrative centre. Excavations in the indicated territory continued during 1997-2006 field seasons.

In this article the author examines the materials of archaeological work of the first quarter of the XXI century, which allowed in the new way to look at the problem of the historical role of the southern part of the settlement of the annalistic Gubin. It has been found that determined part of the settlement is a large urban area, which name is the outskirts, which had a separate strong fortification system, individual topographic structure and appropriate material and spiritual culture.

At the outskirts of Gubin sights of trade and craft purpose were not found.

Key words: Bolohivska land, Gubin, settlement, wooden and earthen construction, territory, framework, the historic centre, grave, burial, outskirts, fortification.

Отримано: 23.10.2014